

*COMPARATIVISMUL CA METODĂ A ISTORIEI
ȘI FILOSOFIEI CULTURII: NINA FAÇON
DESPRE SEMNIFICAȚIA ȘI ACTUALITATEA LUI PASCAL
ÎN CULTURA EUROPEANĂ*

Alexandru Boboc*

1. Mă situez, cred, printre puținii specialiști în filosofie care au avut prilejul să cunoască și să colaboreze cu mari personalități din domeniul filologiei și literaturii universale și comparate. Într-o destul de îndelungată perioadă (anii '60 ai secolului trecut, mai ales) am avut marea șansă de a participa la manifestări științifice ale Facultății de Limbi Romanice, Clasice și Orientale a Universității din București și de a mă bucura de înțelegerea cu care romaniștii m-au integrat în programele lor.

Multe momente ar fi de evocat în acest sens, dar gândul mă atrage către Simpozionul „Pascal” din zilele de 15 și 16 iunie 1974, dominat de personalitatea profesoarei Nina Façon (deși nu pot uita nici numele profesorilor Ion Zamfirescu, Paul Miclău, Ion Brăescu, Sorina Bercescu, Irina Bădescu și alții) ale cărei intervenții – în deschidere: *Actualitatea lui Pascal*; în desfășurare: *Pascal și cultura italiană* –, sunt deja grăitoare pentru modalitatea comparativistă pe care a practicat-o în studierea și evaluarea unor momente de referință din istoria culturii europene, între care personalitatea și opera lui Blaise Pascal constituie un fapt pentru a cărui prețuire nu vom găsi niciodată cuvinte destul de mari.

Simpozionul în cauză a antrenat, prin forța lucrurilor, perspectiva interdisciplinară și a pluralității abordărilor și interpretărilor, în primul rând prin participarea romaniștilor, dar și a unor reprezentanți ai științelor (prof. Nicolae Bărbulescu – *Pascal, pionier al fizicii moderne*) și ai istoriei și filosofiei culturii (prof. Ion Zamfirescu – *Pascal și vocația umanității*; prof. Alexandru Boboc – *Ideea unei „logici a inimii” și ecurile ei în axiologia contemporană*).

Nu pot să nu rememorez acum finețea aprecierii și delicatețea cu care doamna Nina Façon s-a aplecat asupra comunicării mele, modul unitar în care realiza în discurs întâlnirea literaturii cu științele și filosofia.

În acest sens, rămâne grăitoare prezentarea *Actualității lui Pascal*, din care reținem: „Este actualitatea nu a soluțiilor, ci a problemelor pe care le pune. O sumă de concepte ale gândirii moderne își au originea lor în *Cugetări*; psihologia și epistemologia s-au dezvoltat în spirit pascalian: deosebind funcțiile antitetice ale

* Prof. univ. dr., Facultatea de Filosofie, membru corespondent al Academiei Române.

„rațiunii” și „inimii” – „raison” și „cœur”, ale cunoașterii generalizatoare și ale cunoașterii particularului, *esprit de géometrie* și *esprit de finesse*, științele omului s-au ridicat la nivelul de certitudine al științelor naturii. Unitatea atribuită acestora nu a împiedicat progresul lor, dar a atras atenția asupra celuilalt progres, tot atât de necesar, al științelor omului”¹.

2. Studiul asupra semnificației operei lui Pascal, pe care îl vom urmări mai departe, nu este singular în preocupările Ninei Façon. Sunt de amintit, în acest sens, remarcabilele sale contribuții în evaluarea gândirii Renașterii, a operei lui Croce și mai ales promovarea, prin traducere, comentariu și interpretare, a două capodopere din creația modernă: *Scienza nuova* a lui Giambattista Vico și *Storia della letteratura italiana* a lui Francesco de Sanctis, ambele cu rol hotărâtor în afirmarea modernității culturii europene: prima propunând o metodă de gândire care, pornind de la epistemologie și ajungând la etică și politică, cuprinde perspectiva unei concepții complete despre civilizație și cultură, despre „geneza și legile dezvoltării lor”²; a doua – o lucrare fundamentală pentru critica și istoriografia literară modernă, a cărei problematică italiană ne pune „în prezența problematicii largi a întregii culturi contemporane”, de Sanctis fiind „unul dintre intelectualii cei mai culți ai generației lui în ceea ce privește literatura și filosofia celorlalte mari națiuni”³.

Într-o altă măsură (și în alt plan) *Studiul introductiv* la *Scienza nuova* este remarcabil. Căci este vorba de o personalitate de referință în istoria timpurilor noi, un gânditor care „a preluat o tradiție și a introdus în ea germeul fecund al unei concepții noi care constituie, în multe aspecte ale ei, o răsturnare a unghiurilor de

¹ Nina Façon, *Actualitatea lui Pascal*, „Analele Universității București”: *Literatură universală și comparată*, anul XXIII, nr. 1, 1974, p. 16.

Continuarea acestui text este remarcabilă: „Cultura modernă poartă amprenta lui Pascal, de la *Știința nouă* a lui Vico, știință a omului, creator de istorie, până la conștiința «malhereuse» însăși, până la cultul romantic al «eu-lui», căci, deși l-a socotit «demn de ură», «haïssable», Pascal i-a dezvăluit, mai mult decât Montaigne, cutele cele mai ascunse, năzuințele cele mai tragice; de la omul abstract și atemporal al lui Descartes, la omul viu, complex și contradictoriu, al cercetării moderne, de la filosofie ca sistem închis, suport teoretico-instituțional, la filosofie ca gândire deschisă și problematică, mărturisind continua căutare a spiritului; de la umiliința fără salvare în lumesc a religiei instituționale, la conceptual «trestiei gânditoare» capabile de a cerceta spațiile interstelare, în limitele și cu mijloacele lui de ființă destinată «mizeriei». Pentru toate acestea, Pascal ne este prezent”.

Așadar, o caracterizare completă a sensurilor majore în cultura modernă, centrate într-o prezență semnificativă prin momentul „Pascal”. Ca să nu repetăm „pentru toate acestea”, nu putem spune decât: impresionant! Oricum, o caracterizare realizată cu o capacitate greu de egalat în acest domeniu!

² Nina Façon, *Giambattista Vico (1668–1744)*, Studiu introductiv la Giambattista Vico, *Știința nouă. Principiile unei științe noi cu privire la natura comună a națiunilor*, Studiu introductiv, traducere și indici de Nina Façon, București, Editura Univers, 1972, p. 7.

³ *Studiul introductiv* la Francesco de Sanctis, *Istoria literaturii italiene*, Traducere, studio introductive și note de Nina Façon, București, Editura pentru Literatură Universală, 1965, p. 8. Numit „educator al generației noi”, de Sanctis „cuprindea în studiul literaturii o concepție umanistă despre istorie. La sfârșitul Risorgimento-ului, el arată că Italia trebuie să se integreze lumii moderne”, *ibidem*, p. 34.

vedere și o reorganizare esențială a scopurilor și metodelor cunoașterii omenești”; prin Vico, Italia are un filosof al culturii care îl precede pe Herder și generația marilor gânditori ai epocii romantice. „Știința nouă este în bună parte o „metodă istorică a științelor spiritului”⁴.

Căci să nu uităm ce spunea Vico însuși: „De aceea, știința de față expune în același timp o istorie ideală eternă, în conformitate cu care se desfășurează în timp istoria fiecărei națiuni în parte, începând cu nașterea ei, continuând cu dezvoltarea, apoi cu starea ei pe loc, până la decadența și sfârșitul ei. Vom merge chiar mai departe și... vom afirma că acela care meditează asupra acestei științe, tot el își povestește lui însuși această istorie ideală eternă, deoarece, înțelegând bine... că lumea «a trebuit, trebuie și va trebui» să fie aceea pe care știința de fapt o concepe, înseamnă că istoria, omul și-o face el singur pentru el; și cum atunci când cel care face lucrurile le și povestește tot el, înseamnă că istoria nu poate fi decât lucrul cel mai cert cu putință. Astfel știința de față procedează întocmai ca geometria care, pornind de la elemente, construiește sau contemplă lumea măsurilor și în același timp o și creează”⁵.

Știința nouă, prin întreg spiritul elaborării ei, se impune ca „opera cu care începe terenul fecund al istorismului ca metodă de cercetare în științele spiritului”; „«cele cinci Cărți care o alcătuiesc prezintă aceeași materie într-o sistematizare diferită, constând în convergența dovezilor de ordin istoric, al istoriei cunoașterii și al istoriei națiunilor» sau unitatea esențială a istoriilor particulare”⁶.

3. Este de observat că în ambele cazuri ale resemnificării celor două mari opere se procedează în perspectivă istorică și comparată, demersul interpretativ antrenând planuri multiple ale literaturii și filosofiei, ale literaturii, artelor și științei – totul din unghiul de vedere al istoriei și filosofiei culturii.

Revenind la tema anunțată, precizăm de la început că prezentarea semnificației istorice și actualității lui Pascal pornește de la faptul esențial că este realizată cu o mână de maestru, constituie o ilustrare convingătoare a rodniciei metodei comparate, având avantajul că merge dincolo de planurile literaturii, înscriind fenomenul cultural în cauză în orizontul filosofiei culturii.

Este de reținut în acest sens modalitatea în care este situată „actualitatea în domeniul filosofiei”: aceasta „implică o îndoită perspectivă asupra omului, categorie istorică și structură spirituală *metaistorică*. Pentru a fi actuală, o gândire filosofică din trecut trebuie să cuprindă în ea viitorul, problemele care se pun astăzi omenirii”⁷.

În ceea ce privește termenii aplicării comparativismului, trimitem de asemenea la un text cu valoare teoretico-metodologică deosebită: „Prezența unui scriitor pentru cultura unui popor, așadar prezența activă a operei lui pentru contemporani și urmași este semnul apartenenței lui la istoria acelei culturi, sau,

⁴ Nina Façon, *Giambattista Vico (1668–1744)*, p. 7, 44.

⁵ Giambattista Vico, *Știința nouă*, p. 217–218.

⁶ Nina Façon, *Giambattista Vico (1668–1744)*, p. 27, 35.

⁷ Nina Façon, *Actualitatea lui Pascal*, p. 11.

mai exact, semnul necesității operei lui în dezvoltarea acesteia. Prezența lui în cultura altui popor, marcând adeziunea acestuia la opera unui scriitor străin, este la rândul ei un indiciu tot atât de semnificativ al direcției de dezvoltare, al problematicei și al rezolvărilor necesare pentru progresul culturii respective. A studia «soarta» unui scriitor în istoria unei culturi alta decât cea proprie înseamnă a urmări problemele mari ale acesteia și, implicit, necesitatea rezolvării lor în contextul unei etape istorice sau în însăși linia de dezvoltare a poporului respectiv. Comparativismul își depășește numai în cazul acesta finalitatea lui lămurit descriptivă și devine, prin funcția explicativă pe care și-o asumă, metoda cea mai eficientă a filosofiei culturii, sau, în orice caz, una din metodele ei necesare⁸.

Ceea ce urmează este „schița unei istorii a «soartei» lui Pascal în cultura italiană, considerând că prezența lui în scrisul unor mari creatori poate semnifica adeziunea acestora la un mod de gândire și la o problemă alta decât a propriei culturi”⁹.

Dar prezența acestei „perspective pascalienne”, mai ales frecvența ei în anumite contexte istorice, „poate defini «spiritul» propriu al acesteia în tipologia culturilor vest-europene; în ceea ce privește cultura italiană, în speță, dimensiunea «pascaliană» se va dovedi a fi o cucerire târzie, o perspectivă existențială cu greu atinsă și înscriindu-se ca atare în acel efort de autenticitate în planul existenței și al creației, pe care, în termeni de sociologie, criticii și istoricii l-au numit drept procesul de «desprovincializare» al literaturii italiene”¹⁰.

4. Analizele din volumul amintit constituie, într-un fel, și o concretizare a ceea ce întâlnim la nivel de principii de abordare, mai întâi, în studiul *Pascal în cultura italiană*. Într-un context al culturii italiene, însă, și mai ales, al semnificației gândirii pascalienne.

În această perspectivă, reținem următoarea explicație-interpretare: „Pascal cel viu și cel adevărat rămâne astfel pentru noi, nu cel al soluției pe care ne-o dă ultim, ci cel al problemelor deschise. Iar despre actualitatea lui tot numai în acest sens putem, credem, să vorbim: actualitate care este a problemei omului, iar nu a soluției pe care i-o propune; actualitatea preocupării lui fundamentale, aceea a salvării, în care, reluând treptele căutării pascalienne, se încearcă și azi salvarea prin cunoaștere, salvarea prin acțiune, salvarea prin răsturnările obișnuințelor și a convențiilor, salvarea laică așadar”¹¹.

⁸ Nina Façon, *Pascal în cultura italiană*, „Analele Universității București”: *Literatură universală și comparată*, anul XXIII, nr. 1, 1974, p. 61.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*, p. 61–62. Urmează o analiză de fond a fenomenului cultural al acțiunii „dimensiunii pascalienne” în cultura italiană, cu determinarea locului și însemnătății acestei „dimensiuni” în dezvoltarea pe toate planurile a literaturii italiene moderne.

Acest studio dens, de referință pentru cunoașterea fenomenului studiat, se asociază cu dezvoltările ample din volumul *Blaise Pascal*, București, Editura pentru Literatură Universală, 1969, care prezintă viața și opera lui Pascal în contextual culturii moderne, dar și sub aspectul acțiunii „dimensiunii pascalienne” în cultura italiană.

¹¹ *Ibidem*, p. 244–245.

Așadar, Pascal, un gânditor al căutărilor: „Pascal străbătea astfel firesc drumul spiritului căutător și găsea în fiecare etapă, numai o lămurire parțială pe care încerca să o depășească în etapele următoare. *Căutarea ea însăși constituie înțelesul acestei gândiri* [subl. n. – Al.B.], care ne apare nu ca un sistem încheiat, ci ca o punere constantă de probleme, întrucât filosofia este, într-adevăr, filosofare, așadar problematică, iar nu o soluție”¹².

În alți termeni (și mai accentuat în direcția importanței punerii problemelor – ca fiind tradiția aporeticii aristoteliene (și apoi moderne: N. Hartmann ș.a.): „punctul fecund al gândirii lui este nu soluția pe care o oferă, ci, încă o dată, problematica pe care o deschide... *Actualitatea lui Pascal* stă în această integrare a lui în lumea cea mai fecundă a problematicii filosofice”¹³.

Studiul asupra actualității lui Pascal înfățișează sfera de acțiune a ceea ce reprezintă autorul *Cugetărilor* pentru spațiul culturii italiene precum și perimetrul larg de iradiere a ceea ce este „pascalian” în cultura europeană, sesizabil la un alt nivel decât cel al literaturilor, și anume: în orizontul istoriei și filosofiei culturii, dar după măsura în care „dimensiunea pascaliană” este „convertită într-o dimensiune laic-umanistă, a condiției omului în istorie”, verificându-se astfel și „linia dominantă realist-raționalistă a culturii italiene”, pe fundalul căreia „dimensiunea pascaliană” se regăsește totuși, așa cum o dovedesc: „meditația lui Leopardi” și planul moralei practice a lui Manzoni; prin generația lui Papini și Soffici, în ultimă instanță chiar și „inaderențele la spiritul lui Pascal”¹⁴.

În principal, se concluzionează cu deplină îndreptățire, pornind de la teza că „istoria unui motiv practic sau continuitatea unui concept filosofic pot defini linia de dezvoltare a unei culturi”, că „«dimensiunea pascaliană» atestă, în istoria prezenței și transformărilor ei, acea dezvoltare specifică a culturii italiene care constă, în termenii lui Schiller, în trecerea de la «naiv» la «sentimental», de la ignorarea apollinică a tragicului la contemplarea euforică a frumosului, până la tulburarea dionisiacă și spaima în fața neantului existențial, care se rezolvă în cunoașterea lui lucidă și totodată eroică în concluziile ei”¹⁵.

5. În felul acesta, se pregătește concluzia ca atare a cercetării acțiunii „dimensiunii pascalienne” în Italia: „Această maturizare a culturii italiene, cu atât

¹² *Ibidem*, p. 245.

¹³ *Ibidem*. Nu este de trecut cu vederea această insistență pentru idea căutărilor: „Mai mult decât pentru mulți alți gânditori, *scrisul* a însemnat pentru el o lămurire cu sine, născută din frământarea unei vieți care cunoscuse opririle succesive în știință și în pasiunile lumii. Mai mult decât pentru ei, filosofia este, în scrisul său, structura firească în care i se dezvoltă căutarea spiritului”, p. 247.

¹⁴ Nina Façon, *Pascal în cultura italiană*, p. 65, 68, 69, 72, 75. Aici intervine și o delimitare de mare semnificație pentru înțelegerea culturii italiene: în cultura italiană, „adeziunea la dimensiunea pascaliană este, în posteritatea umanist-iluministă a Renașterii, o adeziune episodică și, în același timp, parțială. Nu o întâlnim în orice caz în istoria doctrinelor filosofice, iluminismul Italian, cu o problematică perseverant economică, nu se interferează cu motivele gândirii pascalienne, iar în cuprinsul filosofiei Risorgimento-ului, două momente, al lui Leopardi și al lui Manzoni, manifestă tocmai parțialitatea acestei adeziuni și, în mare parte, irelevanța ei pentru caracterul culturii italiene”, *ibidem*, p. 65.

¹⁵ *Ibidem*, p. 75.

mai puternică cu cât se produce mai târziu față de alte culturi vest-europene, înseamnă începutul acelei «literaturi moderne» pe care de Sanctis o prevedea ca o consecință necesară a acumulărilor istorice. Formarea «conștiinței tragice» și a «dimensiunii pascalienne» este pentru Italia rezultatul ultimului secol care, înlăturând sensurile aparente și funcția ornantă a miturilor antice, a descoperit, pe urmele lui Vico, prezența încă de la originile omenirii, a spaimei existențiale și a conștiinței tragice în lume¹⁶.

Prin cunoașterea profundă a fenomenelor majore ale culturii europene moderne, dar și prin darul sintezei bine finisate, dezbaterea în jurul lui Pascal își află finalizarea într-o formulare exemplară sub raport ideatic și stilistic. Totodată: „Știința este mai puternică decât ignoranța, și contemplarea naivă a frumosului cedează în fața cunoașterii lucide a adevărului. «Dimensiunea pascaliană» nu este, în cultura italiană, efectul influențelor, ci sensul maturizării ei necesare în contextul istoriei contemporane¹⁷”.

Incontestabil, modalitatea în care este realizată, în texte și contexte (istorice și contemporane) interpretarea operei lui Pascal și a «dimensiunii pascalienne» a culturii europene lărgiște considerabil, îmbinând rigoarea cu finețea, orizontul abordărilor posibile.

În fond, într-o astfel de tratare și situare hermeneutică a unui fenomen cultural de referință al lumii europene, „esprit de géométrie” și „esprit de finesse” apar și dincolo de opoziție, într-o unitate în care diferențele, fără a înceta, se completează.

Ceea ce ni se oferă ca rezultat constituie o veritabilă lectură a operei lui Pascal „pentru omul zilelor noastre”. Căci „se poate vorbi cu adevărat de o familie a spiritelor pascalienne întrucât scrisul gânditorului exprimă o anumită înțelegere a existenței pe care o regăsim, în esență aceeași, în momente diferite ale culturii Occidentului¹⁸”.

În loc de încheiere, îmi exprim speranța că rândurile de mai sus pot constitui măcar o sugestie în munca de evaluare a operei și personalității profesoarei Nina Façon și prețuirea a ceea ce a lăsat ca moștenire în cultura noastră modernă.

Riassunto

Nel contesto della lunga esperienza di pratica del metodo comparativo nello studio dei fenomeni culturali, viene messa in luce l'attualità di Pascal nella cultura europea moderna e particolarmente nella cultura italiana, e si sottolinea che l'elemento «pascaliano» si può cogliere a un altro livello che non quello della letteratura, e cioè nel campo della filosofia culturale. Viene descritta la misura in cui la «dimensione pascaliana» sia «convertita» in una dimensione laica-umanistica della condizione umana, nella concatenazione delle età nella storia universale.

¹⁶ *Ibidem*, p. 75–76.

¹⁷ *Ibidem*, p. 76.

¹⁸ Nina Façon, *Blaise Pascal*, p. 239.